

МОДЕЛЬ ЛЮДИНИ В ЕКОНОМІЦІ: ТЕОРІЯ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

САВИЦЬКА Н. Л.

кандидат економічних наук

Харків

Людина вводиться в економічну теорію шляхом абстрактного представлення її поведінкових ознак, що відповідають певній світоглядній картині економічного життя суспільства. Абстрактна поведінкова трактовка людини дозволяє спростити її багатоплановий реальний образ та позбутися небажаних обмежень у моделі, яка будується. Поряд з цим поведінкові характеристики відображають функціональну роль людини, яка відводиться їй у тій чи іншій економічній теорії. Тобто людина в економічній теорії розглядається в контексті конкретної дослідницької парадигми. Крім цього, існує зворотній зв'язок між теоретичною моделлю та дійсною поведінкою у житті, тобто спостерігається її апробація, онтологізація теоретичної моделі. На жаль, не завжди запропонована теоретична модель має позитивне значення для суспільного розвитку. Як зазначав Дж. М. Кейнс, економісти і політики часто недооцінюють роль поширення економічних ідей, які здатні значно змінити дійсність.

Проблема зв'язку між теорією і практикою моделювання поведінки людини досліджувалась у працях

В. Автономова, А. Бузгаліна, Г. Задорожного, В. Макарова, В. Марцинкевича, Л. Мельника, Л. Мяснікової, О. Панарина, Ю. Осипова, І. Соболевої, О. Суббето, В. Федотової та інших. У більшості робіт акцентується на взаємозв'язку або у напрямку реальність – модель, або модель – реальність. Метою нашого дослідження є узагальнення з позиції міждисциплінарних зв'язків основних підходів до побудови та адаптації моделі поведінки людини в економіці.

У суспільних науках, зокрема, в економічній теорії активно моделюється поведінка людини як суб'єкта економіки. Залежно від широти поля включення економіки у суспільне життя, їх взаємовіднесення, підпорядкування вирізняються моделі економічно детермінованої та соціально детермінованої поведінки людини. Методологічною основою виокремлення економічно та соціально детермінованої моделі поведінки є відповідні принципи індивідуалізму та холізму. Найвідомішими прикладами моделей, відповідно, першого та другого типів є людина економічна (*Homo economicus*) і людина соціологічна (*Homo sociologicus*). Проте, у результаті багатовікових спроб у теорії економіки не склалося цілісного уявлення щодо моделі людини у господарському житті, крім того, нові умови та реалії перманентно змінюють саму людину, ускладнюючи її абстрактний образ.

Якщо уважно проаналізувати, то людина, починаючи із середньовіччя, проектується як суб'єкт, перш за все, виробничої діяльності за допомогою інфраструкту-

ри формування суспільної та індивідуальної свідомості, тобто через культуру, ідеологію, науку, навчання, виховання, а сьогодні ще й індустрію мас-медіа, масової культури та Інтернет. Тому думка про людину як природну даність певної території – це не більше, ніж міф. Ідеї конструювання необхідних якостей людини набули конкретного вираження через інтеграцію психології, економічної теорії, соціології та економіки праці, менеджменту, а також господарської практики. Залежно від поглядів на необхідні системні якості людини в суспільстві (читай господарстві), за допомогою технологій high-Hume через конструювання ментальності «вирощується» адекватна людина. Ці технології є головним досягненням наукової думки та соціальної практики країни чи окремої організації.

Успіхи Європи у XVI – XIX ст. забезпечила «корисна людина», «вирощена» на ідеї асоціативної психології шляхом наповнення довготривалої механічної пам'яті навичками стереотипів поведінки. У результаті було одержано «точного виконавця», що став ідеалом для мануфактурного виробництва. Основні досягнення США у царині політики та економіки у XX ст. забезпечені технологією біхевіоризму для виробництва «потрібної людини» шляхом пробудження довготривалої активної пам'яті для пізнавальної діяльності, спрямованої на зовнішній світ. Біхевіоризм став психологічним втіленням американського прагматизму у вивчення поведінки людини як психо-біологічної істоти. У Європі в XX ст. використано гештальтпсихологію, яка за допомогою феноменологічного методу породила «творчу людину», орієнтовану на осяяння, інсайт. Ця технологія лягла в основу підготовки кадрів для створення сучасних високих технологій на масових засадах [1].

Людина як суб'єкт праці, результат поєднання вищенаведених психологічних засад трудової діяльності та менеджеріальних принципів виробництва проектується у концепціях Ф. Тейлора, Г. Форда, Е. Мейо. Онтологізація моделей виробничої поведінки забезпечила розгортання двох революцій: у продуктивності праці та у сфері управління. У тейлоризмі вперше науково обґрунтовано принципи менеджменту персоналу, використано знання про працю робітника для підвищення її продуктивності та перетворення «пролетарія (за доходом) у середнього буржуа, що послабило класові суперечності, описані К. Марксом» [2, с. 8]. У фордизмі, який ґрунтувався на ідеях Ф. Тейлора, людина розглядалася як значний за обсягом обслуговуючий чинник виробництва, система людських відносин Е. Мейо акцентувала увагу на співробітництві та неформальних стосунках, що стало поштовхом до революції у сфері управління, яка розгорнулася на рубежі 70-80-х років XX ст. У цей період революція продуктивності праці вичерпала свій потенціал, оскільки чисельність робочих, зайнятих фізичною працею, у порівнянні із початком реформ Ф. Тейлора зменшилась із 90% до 20%. [2, с. 9]. Технологічна парадигма виробництва була витіснена організаційною, із орієнтацією на гуманізацію праці, врахування соціально-психологічного характеру людського фактора.

Крім цього, слід згадати ідеї створення в СРСР особливої людини майбутнього – «радянської людини». Інструментом конструювання виступив діяльнісний підхід С. Рубінштейна, А. Леонтьєва та система тейлоризму, ідейно підживлені марксизмом-ленінізмом, відповідно до якого практична діяльність належить до предметного світу та формує свідомість людини. Основними висновками з цієї ідеї є, *по-перше*, те, що за короткий термін змінити глибокі ціннісні плати людської свідомості, закладені попереднім філогенезом, досить важко; *по-друге*, як доводить наука та практика, основні інстинкти людини не можна викоринити, їх на деякий час можна приборкати, замінити ідеєю вищого порядку, наприклад, відкладеного щастя теперішнього покоління заради щастя майбутнього, *по-третє*, необхідно відзначити значний позитивний економічний та соціальний ефект від інновацій у освіту та виховання. За півтора десятка років вдалось подолати неграмотність на значній території колишньої Російської імперії. У результаті ліквідації неграмотності, за підрахунками відомого радянського вченого С. Струмліна, у 30-ті роки XX ст. продуктивність праці на національному рівні підвищилась на 24%, а здобуття середньої освіти збільшило її на 67% [3, с. 598]. Крім цього, за 70 років у СРСР створили такий людський, інтелектуальний потенціал, який дозволив сучасним пострадянським країнам, і Україні у тому числі, впродовж двох десятиліть без значних інвестицій у науку і освіту користуватись минулими надбаннями.

Загроза моделювання поведінки людини проявляється у взаємозв'язку між моделлю та реальністю, коли виписані в теорії правила поведінки стають дійсним (практичним) імперативом господарського життя. Продовжуючи перелік практик конструювання людини, можна згадати проект американської корпорації «РЕНД», в якому людина діє за правилами раціонального вибору, що укорінилося у свідомість більшості наших сучасників як модель Homo economicus, тобто людини вільної від сімейних цінностей і моралі [4, с. 65]. Необхідно відзначити найбільший шквал критики саме щодо представлення у теорії людини економічної як пересиченого споживача, суб'єкта суспільства споживання. В. Федотова звертає увагу на процеси онтологізації моделей людини, викликані тим, що розмивається традиційна межа між «епістемою і доксою» [5], між теоретичним представленням і суспільною думкою, наукове знання в соціальних, гуманітарних науках втрачає свою автономність та безпосередньо впливає на індивідуальну свідомість, визначаючи напрямки «персональної модернізації людини» [5].

Маніпуляція суспільною свідомістю через трансформацію системи споживчих потреб замінює світ господарства і діяльності на світ споживання, що викликає редукацію багатовимірного світу суспільних потреб до лише матеріальних потреб індивіда. Культура споживання стає продуктом виробництва, бізнес, застосовуючи технології впливу на свідомість (маркетинг, кіномистецтво тощо), які виробляються на попередньому етапі випуску продукту інтелектуальною працею психологів, маркетологів, рекламистів, створює такі феномени куль-

тури як потреби-бажання, ціннісні установки, що регулюють споживчий патерн (споживчий стандарт поведінки). Маркетингові технології сприяють укоріненню консьюмеризму та тяжіють над потенційним споживачем, нав'язують йому економічні блага, способи їх споживання та моделюють подальший трафік споживчого патерну, який формує образ індивідуального споживання.

Наприкінці ХХ століття в лоні другої природи людини – культурі, визрівають паростки її третьої природи – інтерактивного віртуального простору, творцем якого є людина, її інтелект. Створений простір стає середовищем комунікаційного соціального, економічного, інформаційного, інтелектуального обміну. Він дозволяє інтенсифікувати традиційний економічний обмін шляхом е-реклами, е-логістики, е-маркетингу тощо та створювати специфічні легко перетворювані продукти мультимедійної, інтелектуально-інформаційної природи. Такі технології сприяють інтенсифікації попередньої діяльності, удосконаленню професійних знань, поширенню досвіду, певної соціальної атмосфери розповсюдження як старих, так і нових знань, що в цілому сприяє загальній, масовій поінформованості. Спостерігається розширення сфери впливу людини на навколишній та внутрішній світ, який змінюється досить швидко з урахуванням нових степенів свободи індивіда.

За таких умов дифузія інформаційних технологій, створення мережних зв'язків і ринків максимально наближує людину до інструментів діяльності (іноді спостерігається утворення людино-комп'ютерних систем), а інтелектуальна власність – зближує людину з її індивідуальними засобами виробництва (знаннями, комп'ютерними системами). У цьому випадку втрачається сенс дослідження приналежності, власності, мова йде про співвіднесення людини й інструментів діяльності. Сутність людини відчужується від її існування, свідомість втрачає здатність розрізняти об'єктивну і необ'єктивну, реальну та віртуальну інформацію, відкриваючи доступ до маніпулювання нею. Відбувається мережне відчуження праці.

Таким чином, створений людським інтелектом інформаційно-мережний простір, одночасно новий ступінь свободи та нова необхідність впливають на формування в теорії та дійсності моделі людини мережної. «Основна властивість інтелекту – перетворення емоцій у судження. Емоції присутності розвивають нові судження про час, тобто занурення у віртуальну реальність відповідає переходу до іншої просторово-часової шкали суджень, а відповідно змінюється і шкала моральних цінностей оператора, що визначає його менталітет» [2, с. 52]. Отже, формується мережна людина, яка тісно пов'язана, навіть залежна від програмно-апаратного середовища кіберпростору, який відкриває доступ до підсвідомості та становить сутність мережної несвободи. Мережна природа інформаційного суспільства – головна першопричина розвитку такої несвободи, яка має одночасно структурний та інформаційний характер, жорстко пов'язуючи людину і електронно-цифровий простір. Проблемаю «номер один» за умов онтологізації моделі людини мережної стає олюднення самої людини,

а не природи, що характерно, зокрема, для концепції людини суспільної К. Маркса.

ВИСНОВКИ

У побудові моделі людини в економіці акцент робиться на окремих сторонах її діяльності: виробництві, споживанні, комунікаціях. Внаслідок технологічно можливого швидкого інформаційного поширення економічної ідеї через канали формування суспільної свідомості відбувається адаптація моделі та реальності. За сучасних умов спостерігається конкуренція проектів конструювання «людини адекватної», яка не просто адаптується до зовнішнього середовища, а змінює це середовище відповідно до власних потреб та інструментів, одночасно перебудовуючи свій внутрішній світ, здійснюючи «персональну модернізацію».

Одним із актуальних напрямків подальших розвідок, на нашу думку, може бути дослідження моделі людини, адекватної економіці знань, яка наразі формується у лоні індустріальної економічної системи. Основною проблемою якої постає людина не лише як суб'єкт праці, економіки, а як суб'єкт господарського розвитку. Включення людини цілісної в предмет економічної теорії та створення найбільш адекватної концепції її натхненної, внутрішньо несуперечливої господарської діяльності на основі творчої свідомості – таким нам бачиться первинне завдання нової постнекласичної економічної науки, що формується. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Опыт психологического измерения человеческого капитала: монография / А. Юрьев, И. Бурикова, М. Конова-лова, М. Пушкина. – СПб. : АНО ИЦК «Русский запад», 2009. – 213 с.
2. Мясникова Л. А. Постмодерн коммерции (трансформация коммерции в современном обществе): монография. / Л. А. Мясникова, М. И. Фрид. – СПб. : ИД «Бизнес-пресса», 2001. – 208 с.
3. Струмилин С. Г. Проблемы экономики труда / С. Г. Струмилин. – М. : Наука, 1982. – 470 с.
4. Задорожный Г. В. Иначе возможное как сотворчество человечности (размышления о главном в связи с кризисом экономической науки): монография / Г. В. Задорожный. – Полтава : Скайтек, 2011. – 259 с.
5. Федотова В. Человек в экономических теориях: пределы онтологизации / В. Федорова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.episteme.iph.ras.ru